

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

REYHAN QÜDRƏT qızı RZAYEVA

“İN” SÖZÖNÜNÜN SEMANTİKASI:
KOQNİTİV-LİNGVİSTİK TƏHLİLİ

5708.01 – German dilləri

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2017

İş Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis dilinin leksikologiyası kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Dünyamin Nuruqələm oğlu Yunusov

Rəsmi opponetlər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Nigar Çingiz qızı Vəliyeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Bəylər İslamxan oğlu Hacıyev

Aparıcı təşkilat: Bakı Slavyan Universitetinin İngilis
filologiyası kafedrası

Müdafiə _____ 2017-ci il saat _____ Azərbaycan Dillər
Universiteti nəzdində elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.081
Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi., 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış
olmaq olar.

Avtoreferat _____ 2017-cı ildə göndərilmişdir.

D.02.081 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Həmidə Əhməd qızı Əliyeva

IŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı sözlülərinin az tədqiq olunmuş semantika probleminə həsr olunması ilə şərtlənir, xüsusilə də koqnitiv semantika nöqteyi-nəzərindən. Əlbəttə, bu məsələ yəni sözlülərinin mənası məsələsi dil daxilində xeyli əvvəl B.N.Aksenenko, E.A.Reyman¹ və başqaları tərəfindən, eləcə də ingilis dilinin qrammatikasına aid kitablarda araşdırılıb. Biz isə mənanın, semantikanın tədqiq olunmasında ənənəvi-lingvistik və koqnitiv yanaşma ilə birlikdə sözlünü integrativ yanaşma ilə təhlil və təsvir olunmasına cəhd edirik. Bununla birlikdə həmçinin integrativ yanaşmanın komponenti kimi funksional-semantik yanaşmadan istifadə etməklə sözlünün daha geniş adekvat təsvirini verməyə çalışacağıq.

Öncədən qeyd etmək istərdik ki, dilçilik elminin müxtəlif sahələri ilə məşğul olan tədqiqatçıların (istər ənənəvi semantik tədqiqatlarla məşğul olanlar, istərsə də koqnitiv lingvistik sahəsində çalışanlar) həmişə maraqlandığı bir obyekt vardır ki, bu da sözlülərdir.

Son onilliklər ərzində semantika sahəsinə maraq olduqca atılmışdır. Bu dilin semantik layının qavranılması (xüsusilə leksikanın xüsusiyyətləri) dil daşıyıcısının şüurunda (təfəkküründə) təzahür etməsinə olan maraqla bağlıdır.

Müasir dövrdə sözlüləri (əlbəttə söhbət ingilis dilində olan sözlülərdən gedir) bir çox tədqiqatçıların, o cümlədən dilçiliyin bu və ya digər koqnitivist istiqaməti ilə məşğul olanların (C.Lakoff, L.Talmy, L.Langacker, U.Çeyf, E.C.Kubryakova, R.M.Frumkina, M.Bierviç, J.J.Katz, J.R.Taylor, E.Ros, Andrea Tyler-Vivyan Evans, Ç.Fillmor, Ə.Ə.Abdullayev, A.Y.Məmmədov, F.Y.Veysəlli və başqaları) diqqətini çəkmişdir. Bizə elə gəlir ki, bu maraq onunla şərtlənir ki, bu dil vahidlərinin xüsusiyyətlərinin üzə çıxarılması (xüsusilə koqnitiv lingvistik və koqnitiv semantika nöqteyi-nəzərindən) bizi əhatə edən aləmin daha dərinə dərk olunmasının anlayışlar sisteminin dərk olunmasına köməklik göstərəcək. Xüsusilə də dil vahidinin eləcə də kontekstdə verilən informasiyanın sadəcə horizontal deyil, həm də vertikal səviyyədə dərinə dərk olunmasına kömək göstərəcəkdir.

Təqdim olunan tədqiqat işi sözlülərinin koqnitiv-lingvistik təhlil olunmasına həsr olunub, konkret olaraq *“in”* sözlünün təhlili nəzərdə tutulub. Təbii olaraq burada bəzən ona müəyyən qədər mənaca yaxın olan *“on”*, *“at”*, *“into”* kimi sözlüləri ilə bəzi müqayisələr aparılacaqdır.

¹ Аксenenко Б.Н. Предлоги английского языка. М.: Литературы на иностранных языках, 1956, 318 с.; Рейман Е.А. Английские предлоги. Значения и функции. Л.: “Наука”, 1982, 239 с.

Tədqiqatın obyektini ingilis dilində sözlərini koqnitiv-lingvistik nöqtəyi-nəzərindən təhlil etməkdir. Bununla əlaqədar sözlərinin məna-larının öyrənilməsi haqqında olan problemlərin vacibliyini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Tədqiqatın obyektini tərkibində “in” sözlü olan birləşmələr və ayrı-ayrı cümlələr təşkil edir.

Tədqiqatın predmetini isə “in” sözlünün koqnitiv lingvistik təhlilidir ki, onun müxtəlif kontekstlərdə funksiyalarını üzə çıxarıb, semantik çalarlıqlarının şərhini verməklə koqnitiv lingvistik və koqnitiv semantika ilə əlaqədar tam təhlilini verməkdir. Tədqiqatın predmetinə gəldikdə ümumiyyətə sözlərinə aid biliklərin dərinləşdirilməsi və sistemləşdirilməsindən ibarətdir, xüsusilə “in” sözlünü koqnisiya bucağı altında təhlil etməkdir.

Tədqiqatın məqsədini gəldikdə isə “in” sözlünün müxtəlif situasiya və kontekstlərdə xüsusiyyətlərinin təsvir olunması ilə ətraf aləmdə dil vasitəsilə, yəni sözlünün işlədilməsi ilə tam qavranılmasını öyrənməkdən ibarətdir. Bu o deməkdir ki, koqnitiv lingvistik nöqtəyi-nəzərindən konseptlərin düzgün dərk olunmasına aydınlıq gətirmək, bununla da sözlünün bütün xüsusiyyətlərini ətraf aləmlə (dünya ilə) bağlı şəkildə dərk olunmasıdır.

Burada əsas problem ondan ibarətdir ki, sözlərinin semantikasını öyrənmək üçün nə izahlı lüğətlərdə verilmiş izahlar, nə də qrammatika kitablarında göstərilmiş mənalara tam və hərtərəfli izah olunmamışdır. Həmçinin sözlərinin kontekstlərdə funksiyaları və semantik çalarlıqları yetərinə tədqiq olunmamışdır. Məhz bu nöqtəyi-nəzərdən həmin qeyd etdiyimiz məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələri müəyyənləşdirmişik:

-müasir semantikanın mühüm problemlərini öyrənmək və onların sözlərinin məna-larının öyrənilməsi prosesinə və nəticəsinə təsirini təhlil etməklə tədqiqat işinin nəzəri postulatını təyin etmək;

-sözlünün semantik xarakteristikasının xüsusiyyətini müəyyənləşdirmək;

-sözlünün lüğət izahının təhlilini aparmaq;

-tədqiqatı aparmaq üçün faktik material seçmək;

-integrativ yanaşma ilə sözlünün diferensial komponentini müəyyənləşdirmək.

Tədqiqatın metoduna gəldikdə biz lüğətlərdə verilmiş məna-ların təhlil olunması, faktik material əsasında onun daha da dərinə analiz olunmasıyla ümumi elmi fərziyyə-deduktiv metoddan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın faktik materialı “in” sözlü işlədilən mikro kontekstlər, bədii ədəbiyyatdan, lüğətlərdən, ingilis dilli publisistik əsərlərə müraciətdən və yeri gəldikcə frazeoloji birləşmələrdən ibarətdir. Bütün hallarda kontekstdə istənilən “in” sözlünün koqnitiv lingvistik nöqtəyi-nəzərindən təhlil olunması bir mənalı şəkildə gözlənilib. Həmin sözlünün funksional

semantikasını təhlil edilərkən onun əvəzlənə bilməsi, omonimliyi, çoxmənalılıq, illüstrativ şəkildə göstərilməklə yanaşı semantik çalarlığın ən azı bir fərqləndirici əlaməti, başqa sözlə semantik komponenti şərh olunub.

Təhlilin nəticəsi kimi müdafiəyə aşağıdakı *müddəalar* çıxarılır.

1. Sözlünün semantikasını təkcə qrammatik məna ilə məhdudlaşdırmaq, həmçinin özündə leksik və qrammatik semantikanın qovuşmasını əks etdirir.

2. Tədqiq olunan “*in*” sözlünü həm inteqral, həm də differensial məna komponentlərinə malikdir, bu o deməkdir ki, onun müəyyən halda sinonimi olsa da belə koqnitiv linqvistik və koqnitiv semantika nöqtəyi nəzərdən yanaşdıqda ən azı bir semantik komponentə görə digəri ona sinonim kimi çıxış edən sözlündən fərqli semantik çalarlığa malikdir.

3. “*In*” sözlünü çoxmənalıdır və olduqca mürəkkəb sintaktik quruluşa malik olmaqla yanaşı, obyektlər arasında müxtəlif tip münasibətləri (əlaqələri) ifadə edir.

4. Tədqiq edilən sözlünün (“*in*” sözlünü) semantikasını müxtəlif tip konseptuallaşmalarla əlaqələndirir.

5. “*In*” sözlünün omonimliyi də mövcuddur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi onunla şərtlənir ki, sözlünün semantikasının öyrənilməsi inteqrativ-kompleks şəkildə aparılmışdır və alınan nəticələrdə sözlünün funksional-semantik xüsusiyyətləri olduqca hərtərəfli şəkildə koqnitiv linqvistik və koqnitiv semantika bucağı altında təhlil olunmuşdur.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyətinə gəldikdə qeyd olunduğu kimi koqnitiv linqvistik bazasında digər sözlülərini, eləcə də bəzi digər sözləri bu nəzəri baza əsasında öyrənmək üçün zəmin yaradılır. Bu onunla əlaqədardır ki, hər bir söz yeni məna qazananda mütləq şəkildə bu proses konseptləşir, koqnisiyadan keçir, belə olmasaydı sadə söz kimi görünən “*in*” sözlünü bu qədər maraqlı bir tədqiqatın mövzusu olmazdı.

Təcrübi əhəmiyyəti onunla şərtlənir ki, tədqiqatın nəticəsi kimi ingilis dilində olan digər sözlülərinin də bu prinsiplə təhlil olunması üçün, eləcə də başqa dillərdə olan sözlülərini həm praktik, həm də nəzəri cəhətdən tədqiq etməkdə yardımçı olar. Başqa bir əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, lüğətlərin və qrammatika kitablarının yazılmasında, habelə ingilis dilinin tədrisində, leksikologiya fənninin tədrisində, eləcə də semantikaya aid xüsusi seçmə kurslarda bütövlükdə tədqiqatdan və onun nəticələrindən geniş istifadə etmək olar.

İşin aprobeşiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis dilinin leksikologiyası kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın ayrı-ayrı bölmələri kafedranın elmi seminarlarında müzakirə olunmuş, müxtəlif elmi-praktik konfranslarda məruzələrlə çıxış edilmişdir. Dissertasiyanın əsas müddəaları üçü xarici ölkədə çap olunmaqla, 10 elmi işdə öz əksini tapmışdır.

Tədqiqat işinin strukturu. Tədqiqat işi giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

“*Giriş*”də mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyektı və predmeti konkretləşdirilir, məqsəd və vəzifələr müəyyənləşdirilir, müdafiəyə çıxarılan müddəalar dəqiqləşdirilir, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti lakonik dildə şərh olunmaqla yanaşı, tədqiqatın metodu, aprobeasiyası və quruluşu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın “*Dilçilikdə sözlülərinin tədqiqi tarixindən*” adlanan birinci fəslə üç yarım fəsildən ibarətdir.

Bu fəslin birinci yarım fəslində sözlülərinin tədqiqi probleminin qoyuluşu dilçilik ədəbiyyatında araşdırılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, köməkçi nitq hissələri problemi həmişə istər ümumi dilçilik, istərsə də xüsusi dilçilik nöqtəyi-nəzərindən xüsusi maraq və əhəmiyyət daşımışdır. Bu tamamilə təbii olaraq analitik quruluşlu dil olan ingilis dilində olduqca xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, çünki həmin dildə köməkçi nitq hissələrindən olan sözlüləri heç bir dildə olmadığı qədər çox əhəmiyyətli və vacib rol oynayır.

Köməkçi nitq hissələrindən olan sözlülərinin təbiəti ilə bağlı dilçilikdə iki fikir, nöqtəyi-nəzər formalaşmışdır. Qeyd etdiyimiz kimi bunlardan birincisi köməkçi nitq hissələri (köməkçi sözlər bizim tədqiqatda sözlüləri) şəkilçidir və yaxud morfemin müxtəlif formasıdır, sərbəst söz deyildir.

Bu barədə deyilmiş bir fikri nəzərə çatdırmaq hesab edirik ki, yerinə düşərdi. “... *onlardan bəziləri sərbəst mövcud deyillər, onları üzə çıxarmaq üçün sözün özünü təhlil etmək lazımdır, belə morfemləri şəkilçi və yaxud söz sonluğu adlandırırlar, bəziləri əvəzlik kimi, başqaları fransız dilində olduğu kimi nitq hissəsi kimi ayrı söz kimi yazılır. Bu halda belə fərqlənmə heç bir mənə kəsb etmir*”.¹

Ancaq bu fikirlə razılaşmaq olmaz. Həmin məsələ ilə bağlı başqa tədqiqatçıların da maraqlı fikirləri mövcuddur.

İ.İ. Meşaninov qeyd etmişdir ki, köməkçi nitq hissələrindən (köməkçi sözlərdən) biri olan “*sözlüləri əvəzlilərin hal formantıdır və bununla da hind-Avropa dillərində halların sayını nəzərə çarpacaq dərəcədə artırır (müq. et. ingilis dili ilə)*”.²

¹ Вандриес Ж. Язык. М.: “Русский язык”, 1937, с. 77.

² Мешанинов И.И. Члены предложения и части речи. Л.: “Наука”, 1978, с. 71.

Digər konsepsiyanı, nöqteyi-nəzəri daha da dəqiqləşdirərək inkişaf etdirən A.İ.Smirnitski hesab edir ki, köməkçi nitq hissələrini (köməkçi sözləri) söz hesab etmək vacibdir, onlar nə şəkilçidir, nə də morfemdir. Hətta o bir qədər irəli gedərək hesab edir ki, həmin qrup sözlərə nəinki köməkçi və yaxud əvəzləyici söz kimi, hətta tam mənalı söz kimi baxmaq lazımdır. A.İ.Smirnitskiyə görə eyni bir feil, həm də köməkçi feil kimi (bitişdirici), eyni söz (sözönülü zərf) həm zərf kimi, həm də sözünü kimi və s. işlədilə bilər. Köməkçi sözlərdən bəhs edərkən qeyd etdiyimiz kimi A.İ.Smirnitski bitişdirici feillərdə qrammatik funksiya əşyanın (təzahürün) hər hansı bir əlamətlə olan əlaqəsini ifadə edir. *He is young-O cavandır. He is a teacher-O müəllimdir* və s. Bu əlaqənin ifadə olunmasında bitişdirici feilin qrammatik funksiyası özünü göstərir. Bundan başqa onların hər birinin özünəməxsus fərdi leksik mənaları da vardır - *get-olmaq, remain-qalmaq*: həmçinin *become-olmaq, remain-qalmaq- He was a teacher-O müəllim idi. He became a teacher-O müəllim oldu, He remained a teacher-O müəllim (kimi) qaldı (yəni dəyişmədi)*.¹

B.İlyiş vurğulayır ki, bəzi dilçilər qeyd edirlər ki, köməkçi nitq hissələrindən (köməkçi sözlərdən) biri olan sözönülərinin mənasının izahından götürülüb (yəni onların mənaya malik olmaması). Əgər bu doğrudursa onda onlar dildən kənarında heç bir mənaya malik deyillər. Əlbəttə, biz bir-iki sadə cümlə nümunələrində bunu aydınlaşdırma bilərik deyən müəllif iki cümləni müqayisə edir: *The book is lying on the table* və *The book is lying under the table* və özündən soruşur ki, sözönüləri burada nəyi ifadə edir, həmin andaca aydın olur ki, onlar məkan daxilində kitabla (əşyanın özü) və stolla (əşyanın özü) arasında olan əlaqəni ifadə edir.²

Əlbəttə, biz burada ideyanın müəllifi ilə tamamilə razıyıq ki sözönüləri məkanla əşya arasında əlaqəni yaradır və ifadə edir, lakin burada başqa bir məqamı vurğulamaq istərdik ki, həmin sözönülərini başqaları (yəni sözönüləri) ilə əvəz etsək, artıq məna itər və həmin kontekstin mənası dəyişər və həmin köməkçi sözlərin (sözönülərinin) mənalı olmasının şahidi ola bilərik. Hesab edirik artıq burada söhbət sadəcə cümlənin quruluşundan getmir, həm də məsələyə koqnitiv linqvistika və koqnitiv semantika nöqteyi-nəzərindən baxmaqdan gədir.

¹ Смирницкий А.И. Морфология английского языка. М.: Литературы на иностранных языках, 1959, с. 83.

² İlyiş B. The structure of Modern English. Leningrad: "Просвещение", 1971, s. 149.

N.Vəliyeva yazır ki, müasir ingilis dilində sintaktik əlaqələrin ifadə olunmasında söz sırası ilə yanaşı köməkçi sözlər də mühüm əhəmiyyətə malikdir. Birləşdirici köməkçi sözlər iki qrupa ayrılır: sözönülər və bağlayıcılar.¹

Daha sonra N.Vəliyeva sözönülərini zaman, məkan və istiqamət bildirənlər kimi ənənəvi dilçilikdə qruplaşdırmaqla yanaşı vurğulayır ki, müasir ingilis dilində bəzən sözönü və zərflər omonim ola bilər. Məsələn “*in the room, come in*”.²

Sözönülərinin tədqiqindən bəhs edərkən müəllif cümlə nümunəsində sözlərin düzülüşünün də mənalı olmasını iddia edir, çünki müəllif öz fikirlərini birbaşa koqnitiv linqvistika ilə əlaqələndirir və koqnitiv semantikanı açıb göstərməyə çalışır. Həmin cümləni təqdim edirik.

John told the girl that Bill liked the story.

Müəllif qeyd edir ki, bizim vurğulamaq istədiyimiz sintaktik strukturdur, daha doğrusu, sözlərin xüsusi yolla birləşərək cümlə yaratmasında bütövlükdə cümlənin mənasına təsir etməsidir. (yəni sintaktik strukturun-quruluşun). Əlbəttə sintaktik quruluşa, sözlərin başqa xüsusiyyətləri də təsir edir, məsələn intonasiya. Həmin cümləni bərkədən səsləndirəndə “*girl*” sözündən sonra fasilə etməyimizə baxmayaraq, eləcə də *liked* sözündən sonra fasiləni tələb edir və bu yolla intonasiya cümlənin mənasını anlaşıqlı edir.³

Təbii olaraq biz müəlliflərlə razılaşıırıq. Bir halda cümlənin intonasiyası və cümlə daxilində sözlərdə vurğunun həmçinin pauzanın (fasilə) dəyişməsi mənaya (cümlənin ifadə etdiyi mənaya) təsir edirsə, söyləmin məzmununu dəyişə bilirsə, belə nəticəyə gələ bilər ki, söyləmdə olan sözönünün işlədilməsində də bu fikri tamamilə təsdiq etmək olar.

Başqa nöqteyi-nəzərdən bəhs etməzdən əvvəl, qeyd etdiyimiz məsələni öz nümunələrimizdə izah etməyimiz hesab edirik, yerinə düşərdi:

Though equal in age, they were not equal in height (1) Bir anlığa həmin cümlədə olan in sözönünü ixtisar edib cümləni quraq:

Though equal age, they were not equal height (2) Həmin cümlələrə koqnitiv aspektdən yanaşdıqda təxminən (1) cümlədə başa düşmək olar ki, söhbət canlı insandan getdiyi halda, (2) cümlədə söhbət hardasa ağacdan, bitkidən gedə bilər.

¹ Vəliyeva N.Ç. Müxtəlif sistemlidillərdə feli birləşmələrin tipoloji təhlili. Bakı: Avropa nəşriyyatı, 2008, s. 141.

² Yenə orada, s.142.

³ Thomas Ede Zimmerman. Wolfgang Sternefeld Introduction to semantics. Berlin: Hubert@CoGmbx, 2013, s. 26.

-“Birinci növ sözlər dildə tam mənaya malikdir. Ona görə də onları əsas sözlər adlandırırlar. İkinci növ sözlər isə natamam mənaya malikdir, ona görə də onları köməkçi sözlər adlandırırlar”.¹

Dilçilik ədəbiyyatlarında bu sahədə maraqlı fikir söyləyənlərdən biri də İ.İ.Meşaninovdur. İ.İ.Meşaninov öz ideyasını aşağıdakı kimi ifadə etmişdir: “...*sintaktik cəhətdən nə bağlayıcı, nə də sözünüləri cümlədə heç zaman müstəqil mövqe tutmur və heç zaman cümlənin müstəqil üzvü ola bilmir və yaxud özünün leksik-sintaktik məzmunu ilə onun (cümlənin) bir hissəsi ola bilmir*”.²

Koqnitiv linqvistika etiraf edir ki, (bəyan edir ki) dili öyrənmək onun istifadəsini öyrənməkdir və biz hər hansı bir dil fəaliyyəti ilə məşğul oluruqsa, bu zaman qeyri-iradi olaraq koqnitiv və mədəni (kultural) mənbələrə müraciət edirik; modellər və freymləri yada salırıq, çoxlu əlaqələr tapırıq (yaradırıq), geniş informasiyanı əlaqələndiririk, kreativ fəaliyyətlə, dəyişmə, ötürmə və təkmilləşdirmə ilə məşğul oluruq.

Dilçilik ədəbiyyatlarında da qeyd olunduğu kimi, ümumiyyətlə sözünüdən əvvəl işlədilən və sözünüdən sonra gələn sözlərlə mövcud olan əlaqələr həmişə xüsusi diqqət tələb etmişdir və burada fərqli yamaşma tərzii, həmçinin fərqli təhlilin aparılması vacibdir.

Sözünülərinin istər mənasından, istərsə də funksiyasından bəhs edərkən İ.R.İvanova qeyd edir ki, sözünüləri vasitəsilə ifadə olunan əlaqələr məkanı səciyyə daşıyır, bu həm də zamanı səciyyə daşımaqla bərabər ola bilsin ki, həmin əlaqəni ifadə etməklə daha da şaxələnə bilər.³

Sözünülərindən nəzəri dilçilik nöqtəyi-nəzərindən bəhs edənlər sırasında B.S.Xaymoviç və B.İ.Roqovskayanı da qeyd edə bilərik. Onlar sözünülərini xarakterizə edərkən ilk növbədə onların leksik-qrammatik mənalılarının olmasını, yəni məfhumlar arasındakı əlaqəni, ikitərəfli sözə birləşə bilmək qabiliyyətini, həmçinin əlaqələndirici olmalarını xüsusi vurğulamışlar. Daha sonra onlar *about, before, down, since* kimi sözünülərini zərflərlə, *before, since* kimi sözünülərini bağlayıcılarla, *regarding, concerning* kimi sözünülərini feili sifətlərlə, *in, on, up* kimi sözünülərini isə leksik-qrammatik söz morfemlərlə omonimlik təşkil etdiyini də xüsusi qeyd etmişlər.⁴

¹ Пешковский А.М. Русский синтаксис в научной освещении. М.: “Русский язык”, 1956, с. 40

² Мешанинов И.И. Члены предложения и части речи. Л.: “Наука”, 1978, с. 357.

³ Иванова И.Р., В.В.Бурлакова, Г.Г.Почепцов. Теоретическая грамматика современного английского языка. М.: “Высшая школа”, 1981, с. 92.

⁴ Khaimovich B.S., Roqovskaya B.İ. A course in English Grammar. М.: “Высшая школа”, 1967, s. 206.

B.İ.Aksenenko qeyd edir ki, müasir ingilis dilinin sözlükləri sistemi əsasən qədim ingilis dövründən qalmadır və nə mühacirlər, nə ticarət, nə müharibələr, nə də ədəbiyyat ona nəzərə çarpacaq qədər təsir göstərə bilməmişdir.¹

B.İ.Aksenenko həmçinin belə bir fikir irəli sürmüşdür ki, bütün çoxmənalı sözlükləri tarixən məkanı ifadə ediblər, sonra onlar zaman anlamlarını da ifadə etməyə başlamış və nəhayət qrammatik olmuşlar.²

Sözlüklərinin bölgüsündən bəhs edərkən O.İ.Musayev qeyd edir ki, müasir ingilis dilində mövcud olan sözlüklərinin ifadə etdiyi qrammatik mənaya görə bölgüsü nisbidir, bəzi sözlükləri bir deyil, iki mənə ifadə edir, *in, at, on*, və s. sözlükləri bəzən məkan, bəzən isə zaman bildirir. Məsələn, *In summer we rest in the village* cümləsində *in* sözlüklü birinci halda (*in summer*) zaman, ikinci halda (*in the village*) isə məkan bildirir. Yaxud *at five o'clock we were still at school* cümləsində *at* sözlüklü birinci halda (*at five o'clock*) zaman, ikinci halda (*at school*) məkan bildirir. Bu hal göstərir ki, sözlüklərinin mənaya görə bölgüsü nisbi hesab edilməlidir.³

Bütün yuxarıda qeyd olunanlarla razılışıb bir məqamı xüsusi qeyd etmək istərdik ki, bütün bunların hamısı sırf qrammatik nöqtəyi-nəzərdən təhlil olunub, biz də qrammatik funksiyaları qəbul etməklə məsələyə koqnitiv aspektdən yanaşırıq və buna görə də birinci fəslin ikinci yarımfəslində “koqnitiv dilçiliyin əsas müddələri” adlanır. Qeyd etməliyik ki, struktur dilçilik məktəbinin nümayəndələri “dil özündə və özü üçün prinsipi ilə kifayətlənmişdilər”. Artıq iyirminci yüzilliyin 80-ci illərində dilçilikdə yeni praqmatik cərəyan yarandı, ancaq bu sahədə onun nəzəri müddələri o qədər geniş yayıla bilmədi, çünki ilk növbədə hesab edirik ki, həmin araşdırmaların paradixmaları dəyişməli idi. Bəllidir ki, dil cəmiyyətə gedən inkişaf, müxtəlif texnologiyaların cəmiyyətin inkişafına təsir etməsi, təbii olaraq, həm dildə olan söz ehtiyatına təsir etməklə yanaşı, həmçinin dilçilikdə olan nəzəri ideyalara da başqa bucaq altında baxmağın labüdlüyünü üzə çıxarır. Tamamilə təbii olaraq biz artıq anlayırıq ki, dil cəmiyyətdə insanlar arasında olan ünsiyyət vasitəsi kimi bütöv bir hadisənin kiçik (cüzi) bir hissəsidir, bu ona görə belədir ki, dildən istifadə zamanı sözlər sadəcə bir-birinin ardınca təsadüfi düzülür, burada məqsəd (intensiya), yaddaş, hərəkət, onun ardınca semantik nəticə kimi anlayışların qarşılıqlı əlaqələri nəzərdə tutulur.

¹ Аксененко Б.И. Предлоги английского языка. М.: Литературы на иностранных языках, 1956, с. 19.

² Yenə orada, c. 5.

³ Musayev O.İ. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı: Qismət, 2007, s. 320.

Koqnitiv elmin ən başlıca istiqamətlərindən və ən mühüm parametrlərindən biri dil kommunikasiyası (ünsiyyət zamanı biliklərin öyrədilməsi) məsələsidir. Təbii olaraq, burada müxtəlif yanaşmalar mövcuddur və ilk növbədə hər bir insanın ona lazım olan və ümumiyyətlə informasiyanı toplaması, ondan necə, harda, nə zaman istifadə etməsi, ötürülən informasiyanın qəbul edən tərəfindən necə başa düşülməsi kimi problemlər qeyd etdiyimiz koqnitiv linqvistikanın müddəalarından biridir və bizə elə gəlir ki, birincisidir.

Bu məsələlərdən bəhs edərkən Ə.Abdullayev qeyd edir ki, koqnitiv dil aspektlərinin tədqiqatlarında son dövrlərdə iki əsas problem daha çox müzakirə olunur: a) müxtəlif növ biliklərin verilməsi strukturu və b) anlama prosesində biliyin konseptual təşkili vasitələri və dil məlumatının qurulması.¹

Daha sonra bir qədər də irəli gedərək Ə.Abdullayev bilik bazasının hansı komponentlərdən ibarət olmasını göstərir. Həmin komponentlər aşağıdakılardan ibarətdir:

1) dil haqqında biliklər: a) qrammatika (fonetika və fonologiya ilə birlikdə), (leksik semantika ilə tamamlanan); b) dilin işlənmə qaydaları haqqında bilik; c) nitq mübadiləsi prinsipləri haqqında bilik.

2) dil xarici biliklər: a) kontekst və situasiya, adresat haqqında biliklər (adresatın qarşıya qoyduğu məqsəd və planlar, danışan haqqında onun təsəvvürü); b) ümumi fonda məlumat (dünya haqqında), hadisələr, vəziyyətlər, hərəkətlər və proseslər haqqında biliklər.²

Qeyd etdiklərimizdən belə aydın olur ki, hər bir biliyə konseptual səviyyədə yanaşılmalıdır və bu, bütün səviyyələrdə (sintaktik, semantik və praqmatik) öyrədilməlidir. Bunu onunla əlaqədar qeyd etmək olar ki, hər hansı bir informasiyanı ötürən materialda həm sintaktik, həm semantik, həm də praqmatik səviyyə mövcuddur. Hər bir sintaktik strukturdan sonra təbii olaraq heç də semantik izahat lazım deyildir, lakin sintaktik təhlil zamanı istəsək də, istəməsək də həm semantik, həm də praqmatik informasiyalardan istifadə olunmalıdır, ona görə ki, əgər bu proses baş verməzsə, kommunikasiya olmaz və verilən informasiya anlaşılmaz.

Koqnitiv linqvistika müasir dil təlimi kimi idrakin və təcrübənin öyrənilməsi təcrübəsidir. Bu insanı dilin, təfəkkürün və sosio-psixi təcrübə əsasında olan əlaqələrin tədqiqindən bəhs edən yeni bir dilçilik cərəyanıdır, dilçiliyin yeni istiqamətidir.

Koqnitiv linqvistika son 20-25 ildə konseptual sistem, bəşəri (insani) koqnisiya, ümumi məna konstruksiya və dil öyrənməyə yanaşmada qüdrətli bir

¹ Abdullayev Ə.Ə. Koqnitiv dilçiliyin əsasları. Bakı: "SABAH", 2006, s. 7.

² Yenə orada, s. 7.

istişamət kimi meydana gəlmişdir. Bu cərəyan (istişamət) dil daxilində olan əsas konseptual kateqoriyalar məsələn məkan və zaman, səhnə və hadisələr, mövcudluq (məhiyyət) və proseslər, hərəkət və yerləşmə, qüvvə və səbəblərə aydınlıq gətirməyə çalışır. Koqnitiv linqvistikanın erkən carçılarından (pionerlərindən biri olan Ronald Lanqaker) Koqnitiv Linqvistika Assosiasiyasının yaranması və Koqnitiv Linqvistika (Coqnitiv Linguistics) jurnalının təsis olunmasını Koqnitiv linqvistikanın doğulması adlandırmışdır.

Koqnitiv linqvistika həmçinin leksik formalara, morfoloji quruluşun semantikasına, eləcə də sintaktik nümunələrə müraciət edir, onları tədqiq edir.

Koqnitiv linqvistikada başqa bir cəhət strategiyalar məsələsidir. Bütövlükdə strategiyalar hamısı dilçilik xüsusiyyətlərinə malik deyildir, lakin mətnlərin təhlili zamanı, eləcə də cümlənin təhlili zamanı, yəni semantik təhlili zamanı, hansı andasa həmin mətnin və yaxud cümlənin, söyləmin şərh zamanı strategiya koqnitiv linqvistikaya da aid ola bilər. Xüsusilə, söhbət obyektiv varlıq haqqında, real aləm, gerçəklik haqqında, eləcə də verilmiş kontekst və situasiyadan gedərkən burada koqnitiv informasiyanın rolu danılmazdır.

N.Xomskinin fikrinə görə “insan dil biliklərinə yiyələnərək, özündə qaydalar sistemi saxlayır, bu da xüsusi yollarla özünü səs və mənada göstərir. Dil sistemini qurmuş olan insan, başqa sözlə onu müəyyənləşdirən linqvistika, faktik olaraq insanda olan bu sistemin bəzi fərziyyəsini təklif edir”.¹

Nitqdə başqa bir önəmli məsələ verballaşdırma problemidir. U.Ceyf qeyd etmişdir ki, verballaşdırma prosesi ümumi görünüşdə üç tipə bölünə bilər: danışan hansı formada isə öz fikirləşdiyi xəbəri hazırlayır, onunla həmsöhbət olan şəxsin xüsusiyyətlərini nəzərə alır (yəni onun vəziyyətini, danışmaq aktı zamanı həmsöhbətinin fikrinin aktivliyi onun həyat təcrübəsi və maraqları, həmçinin ümumi erudisiyasını, eləcə də ötürəcəyi informasiya-xəbərdən, məlumatdan hər hansı bir xəbəri olması, kiçik də olsa) və nəhayət, həmsöhbətinə uyğun dildə (yəni terminlər, ibarələr həmsöhbət üçün anlaşılıqlı olmalı) özünün təsvirinə diqqət yetirir (təbii buraya həmçinin sintaktik konstruksiyalar da daxildir).²

Yeri gəlmişkən onu vurğulamaq lazımdır ki, koqnitivistikada başlıca diqqət insan koqnisiyasına yönəldilməklə yanaşı, həm də burada müşahidə edilən hərəkətlər ayrılıqda nəzərdən keçirilmir, insanların əqli təqdimatı və

¹ Chomsky H. Form and the meaning of natural language. New York: Wiley, 1969, s. 37.

² Chafé W. Discourse. Consciousness and Time. The Flow and Displacement of Conscious Experience in speaking and writing. Chicago: University of Chicago Press, 1994, s. 39.

bütün bunlar təbii olaraq insanın bilikləri əsasında, koqnitiv aləmi, onun davranışı, eləcə də fəaliyyəti əsasında öyrənilir.

Koqnitiv dilçiliyin əsas terminləri (dilçilik ədəbiyyatlarında): ağıl, biliklər, konseptuallaşma, konseptual sistem, koqnisiya, dil baxımından dünyanın mənzərəsi, koqnitiv baza, əqli reprezentasiya (təqdimat), koqnitiv model, kateqorizasiya (şəxslənmə), verbalizasiya mentallıq mədəniyyət konstantları, konsept, dünyanın mənzərəsi, milli-mədəni məkan və sairədir.

Koqnitiv dilçilikdə təbii olaraq belə bir fikir mövcuddur ki, ətraf aləm, reallıqlar, hadisələr, bizim beynimizdə konseptlər şəklindədir və konseptin əsasında freym durur. Müasir dilçilikdə freym bir neçə konseptin əsasında duran, onun məzmununu şərtləndirən vahiddir.

Hər kəsə məlumdur ki, (təbii olaraq bu sahədə tədqiqat aparılan nəzərdə tutulur) koqnitiv strukturla freym-struktur müəyyən fərqə malikdir, yəni freym mənaya daha çox yaxındır. Koqnitiv struktur psixologiyada deyildiyi kimi, ümumidir, freym isə milli-mədəni xüsusiyyətlərə malikdir.

Birinci fəslin üçüncü yarımfəslində koqnitiv dilçilik tədqiqatlar prepozisional semantikada məsələsindən bəhs olunub.

Koqnitiv dilçilik dilin öyrənilməsində yeni bir yanaşmadır: bu ümumi koqnisiya və təfəkkürün dil öyrənməsinin bir hissəsidir-burada dilə münasibət başqa koqnitiv bacarıqlar və vərdislərdən heç də təcrid olunmamışdır. Dilə koqnitiv yanaşma daim inkişaf edir və tez bir zamanda, qısa müddətdə onun nəticələri təzələnilir.

Dilin öyrənilməsində koqnitiv paradigmanın prinsipləri əsasdır. Bu fikri Ə.Abdullayev belə ifadə edir: *“Fərdin biliklərinin ən əsas sahələrinin qəbul edilməsi, yaranması mexanizmlərinə və söylənilənə başa düşməyə xüsusi diqqət və başverən proseslərin müəyyən struktur çərçivə daxilində olmasını daxil etmək: bunlar da öz növbəsində dil və qeyri-dil elementlərinə malikdir”*.¹

A.Y.Məmmədov qeyd edir ki, *“koqnitiv informasiya-insanın psixi fəaliyyəti nəticəsində əldə olunmuş və işarə sistemləri ilə sosial şəkildə ifadə olunmuş dünya haqqında biliyidir koqnitiv informasiya ilk növbədə biliyin məzmunu ilə bağlıdır o, mətn ötürücüsünün subyektiv təsirindən azaddır və buna görə də səmərəli praktik fəaliyyət üçün yararlıdır”*.²

Söhbət koqnitivizmdən gedərkən, pragmatikani nəzərdən qaçıрмаq olmaz. *“Pragmatika semantikanın dilçiliyə intensiv müdaxiləsindən sonra ayrıca tədqiq sahəsinə çevrildi. Beləliklə, pragmatika-lingvistik araşdırma-*

¹ Abdullayev Ə.Ə. Mətni anlama modelləri. Bakı: “Xəzər Universiteti”, 1999, s. 125.

² Məmmədov A.Y. Mətn yaranmasında formal əlaqə vasitələrinin sistemi. Bakı: “Elm”, 2001, s. 9.

*nın tərkib hissəsi olub, nitq, kommunikativlik, psixolinqvistik məsələlərin təhlilini aparmaq üçün faktiki üsuldur. Praqmatika dilin funksional semantikasını həm dildə, həm də nitqdə reallaşdırır, linqvistik aktualizatorudur, yəni hərəkətverici qüvvədir”.*¹

Obraz sxem və dəyişdirmə anlayışları sözlülərinin semantik analizinə ona görə kömək edir ki, ingilis və digər hind-Avropa dillərindəki sözlülərinin çoxu ən azı bir neçə müxtəlif şəraitdə məkan münasibətini ifadə edirlər. Tədqiqatçılar aydın göstərir ki, biz abstrakt konseptləri (ümumi anlayışlar) fiziki anlayışların genişləndirilməsi (dəyişdirilməsi) kimi başa düşürük. Bu konseptin müxtəlif növ genişlənməsi və dəyişdirilməsi nəticəsində həmin leksem və morfemin semantik şəbəkəsi alınır.²

Təbii olaraq konseptlərin böyük bir hissəsi dil materialında özünü göstərir. Əsas konseptlər dildə təsbit olunur və dil öyrənən zaman düşüncə tərzinin xarakterini də öyrənmək mümkündür.

Koqnitiv linqvistika sahəsində aparılan tədqiqatları nəzərdən keçirdikcə onların, yəni koqnitivist-tədqiqatçıların gəldiyi qənaətin insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələri haqqındakı bilikləri özündə ehtiva edən bütün əqli təsəvvürün bütövlükdə konsept kompleksi olduğunu görmək mümkündür və bu da öz növbəsində şüurda sözün mənası vasitəsilə aktivləşir.

Bizim qarşıya qoyduğumuz məqsəd “in” sözlülünü koqnitiv aspektdə tədqiq etməkdir və ona görə də koqnitiv semantika, koqnitiv linqvistika məsələsinə geniş yer veririk. İngilis dilində dilin lüğətinin xüsusi layı (təbəqəsi) olan sözlülərinin semantikasının tədqiq olunması prosesini ümumi linqvistik problemdən savayı, həm də onların xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasını vacib hesab edirik.

Bir qədər əvvəl qeyd etdiyimiz kimi sözlülərinin leksik mənalının olması məsələsi nə qədər mübahisəli olsa da, dilçilər arasında fərqli mövqelər olsa da, biz özümüzü onların leksik mənalının olmasını qəbul edənlər tərəfində hesab edirik, çünki sözlüləri obyektlər arasında hansısa əlaqəni qurur, yaradır və müəyyən ümumi anlayışlara uyğun gələ bilər.

Həm müxtəlif dilçilərin tədqiqatlarına (C.Lakoff 1987, Tyler və Evans 2003 və başqaları) görə fikir söyləyə bilərik ki, bir çox sözlülərində olduğu kimi “in” sözlülünün də semantik quruluşu ümumiləşdirilmiş adekvat mənə

¹ Yunusov D.N. İngilis dili sözlülərinin praqmatik aspektdə öyrənilməsinə dair / Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri. Respublika Elmi-praktik konfransının materialları. Bakı: ADU, 4-5 may 2015, s. 127.

² Abdullayev Ə.Ə. Koqnitiv dilçiliyin əsasları. Bakı: “SABAH”, 2006, s. 82.

ilə ifadə oluna bilməz. Məhz bu nöqteyi-nəzərdən qeyd edə bilərik ki, bəzi başqa sözlərin kimi “in” sözünü çoxmənalı, omonimlik səciyyəsi daşıyır.

Ənənəvi olaraq əvvəllər cümlələrdə köməkçi nitq hissələri kimi hesab edilən və başlıca olaraq sintaktik və qrammatik mənə ifadə edən sözlər (bizim variantda “in” sözünü) artıq semantik tədqiqatın obyektinə kimi çıxış edir, daha dəqiq ifadə etsək, tədqiqatın predmetinə çevrilir. Hesab edirik, bu koqnitiv linqvistikanın, dilçilik elminin daha bir gənc, yeni yaranmış sahəsinə töhfəsidir.

Linqvistik və ensiklopedik biliklər arasında elə bir qəti sərhdə olmadığından, “in” sözünü ilə bağlı yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi onun mənasının olub-olmaması mübahisəli olacaq, ancaq kontekst daxilində, artıq koqnitiv yanaşmada bu tamamilə fərqli olacaq.

He spoke in a confidential voice - O məxfi (alçaq) səslə danışdı.

She was in a relaxed confident mood - O istirahət etmiş, əzmlı, inamlı əhvalda idi.

In different ways-müxtəlif yollarla

All men are not equal in ability - Qabiliyyətinə görə bütün insanlar eyni deyil.

To wrap in a shawl-şala bürünmək/bürümək.

To wrap in a paper - kağızla bükmək

Sözlərinin tədqiqatçılarından biri də Andrea Tylerdir. O vurğulayır ki, koqnitiv linqvistikanın mərkəzi prinsipi ingilis dilində olan sözlərinin semantikasının öyrənilməsidir. O dediklərini “to” və “at” sözlərinin tədqiqi əsasında belə təqdim edir. “*İnsanın fundamental təcrübələrindən biri məkanı səhnəni nəzərdən keçirməsidir, daha doğrusu obyektlərin bir-biri ilə əlaqədə olmasını müşahidə etməkdir. İnsanların bir-biri ilə ətrafdakı obyektlər barəsində ünsiyyətə girməsinin saysız-hesabsız səbəbləri vardır. Buna görə də iki və daha çox obyektlər arasında məkanı konfigurasiyalar ünsiyyəti üçün hər bir dilin öz sistemi olması heç də təəccüblü deyildir*”.¹

Göründüyü kimi koqnitiv dilçilik tədqiqatları prepozisional semantikada özünü çox müxtəlif səviyyədə, özünəməxsus və dil sisteminin daxili qanunauyğunluqlarına söykənərək olduqca fərqli semantik çalarlıqlarda biruzə verir və bütün hallarda hər bir sözünün semantik quruluşu onun işlədildiyi kontekstdən asılı olur.

İkinci fəsil “İngilis dilində “in” sözününün koqnitiv xüsusiyyətləri” adlanır. Bu fəsil də üç yarım fəsildən ibarətdir. Birinci yarım fəsildə ilk növbədə “in” sözününün koqnitiv aspekti məsələsinə aydınlıq gətirməyə

¹ Tyler A., Evans (2003) The semantics of English Prepositions: Spatial Scenes Embodied Meaning and Coqnitition. Cambridge University Press. (2003), p.183.

çalışmışıq. Sözün semantikasını ilə əlaqədar bir sıra problemlərin həll olunmasına artan maraq ondan irəli gəlir ki, dilin məzmun cəhəti onun formal aspektlərlə müqayisədə çox az öyrənilmişdir.

Hər bir sözün leksik-semantik aspektlərinin bir çox məsələləri söz mənasının inkişafı, sinonimliyi, omonimliyi, çoxmənalılıq, söz yaradıcılığında olan semantik münasibətlər, variativlik və bu kimi digər məsələlər də sözün semantik xüsusiyyətlərinə söykənir.

Sözün semantikasını (əlbəttə, mənasını yox) dilin mahiyyəti ilə bir çox məsələlərin həllində koqnitiv dilçilik baxımından əsas problemlərdəndir.

İlk növbədə onu vurğulamaq istərdik ki, “in” eyni səs və hərf tərkibində bir-birindən xeyli dərəcədə fərqli semantik tutuma malikdir və hesab edirik ki, yalnız və yalnız onun bu xüsusiyyətlərinə görə koqnitiv dilçilik nöqtəyindən baxdıqda, o, müxtəlif məfhumları ifadə edir və onu heç bir vəchlə eyni söz hesab etmək olmaz.

“In” sözü (sözünü) ilk növbədə isim və əvəzlilərlə birləşmə yaradaraq hərəkətin müəyyən şəraitdə, hətta sahədə, başqa əşyalarla əlaqəli şəkildə aralıqda (ortada) mövcudluğu ifadə edə bilər.

Birinci növbədə müəyyən sahədə olan hərəkətlərin ifadə olunması *in oil-neftlə işi olmaq, daha doğrusu neftlə alver etmək, neft çıxarmaq, hasil etmək, bu sənaye sahəsində işləmək, bu sahədə mütəxəssis olmaq* və s., *to interest somebody in the beauties of a to win-kimisə şəhərin görməli yerləri ilə maraqlandırmaq, kimdəsə maraq yaratmaq*. Qeyd etdiyimiz söz birləşməsində *in the beauties-in a plan* ilə əvəzləsək, bu zaman onun mənası kimdəsə hər hansı bir plana maraq yaratmaq kimi səslənəcəkdir və bu zaman biz “in” sözününün sözlərdən və kontekstdən asılı olaraq koqnitiv semantikasının müxtəlif çalarlarının mövcudluğunun şahidi oluruq.

To lie in the engine - motorla dərindən məşğul olmaq (nasazlıqla bağlı)

The problem lies in deciding when to intervene - müdaxilə etməyin nə zaman olması problemdir

To intervene in a dispute - mübahisəyə qarışmaq (müdaxilə etmək)

He was surrounded by reporters who had been lying in wait for him

It is holiday tomorrow so you can lie in və s.

Nümunə kimi gətirdiyimiz söz birləşmələrində, həmçinin cümlələrdə müşahidə edirik ki, “in” hər bir kontekstdə işləndiyi yerdən asılı olaraq, müxtəlif semantik çalarlığı ifadə edir. Həmin semantik çalarlığı biz yalnız və yalnız bir qədər əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, koqnitiv strukturlar hesabına dərk edə bilirik. Təbii olaraq orada formalaşan fikir ayrı-ayrı tərkib hissələrinə bölünür, cümlənin və yaxud söz birləşməsinin strukturuna müvafiq səviyyədə uyğunlaşdırılır, firkin obyektiv hazırlanmasının bu

mərhələsində, başlanan nitq-fikir fəaliyyəti, cümlənin sxeminin hazırlanması və dərk olunması koqnitiv nöqteyi-nəzərdən anlaşılır. Yəqin ki, orada qeyd etdiyimiz koqnitivlik olmasa, biz heç bir halda həmin ifadə və cümlələrdə “in” sözünün funksiya və semantikasını bir-birindən fərqli və düzgün anlaya bilməzdik.

Araşdırmalar zamanı aydın olur ki, “in” sözünü yalnız yuxarıda qeyd etdiyimiz hərəkəti deyil, eləcə də müəyyən məkan (yer) daxilində olan hərəkətləri də ifadə edə bilmək qabiliyyətindədir.

Baby cried till it was blue in the face - Uşaq sifəti göyərənə qədər qışqırdı (ağladı).

You may talk you are blue in the face - Səsin batana kimi danışa bilərsiniz.

He is the slowest in the class - O sinifdə ən zəif oxuyandır.

His poetry was slow in recognition - Onun şeirləri gec tanındı.

“In” sözünü kontekst daxilində işlədilərkən zərf funksiyası yerinə yetirir. İlk baxışdan elə təsir bağışlayır ki, sanki o sözlər arasında əlaqə vardır, lakin koqnitiv semantika baxımından, o tamamilə fərqlidir və xeyli fərqli mənzərəni müşahidə edə bilirik.

He is in his early twenties.

I am perfectly earnest in what I say. He is always correct in his speech

Cümlə nümunələrinin hər birinin mənasına diqqət yetirdikdə və onu sadəcə qrammatik nöqteyi-nəzərdən deyil, koqnitiv linqvistika və koqnitiv semantika prizmasından araşdırdıqda “in” sözünün məzmununun mövcudluğu və yaxud hərəkətin həyata keçirilməsi deyil, həm də hərəkətin başlanğıc və son mərhələsinin yaranmasının təzahürünü müşahidə edə bilir və bu məzmunu da dərk edirik.

“In” sözünü bəzi kontekstlərdə predikativ kimi çıxış edir.

The mail is in - Poçt gəlib.

The wheat crop is safely in - Taxıl məhsulu itkisiz olaraq anbara yığılıb.

Tədqiqat zamanı daha bir məqamı üzə çıxara bilmişik. Son dövrlərdə ingilis dilinin söz yaradıcılığında daha bir tendensiya formalaşmış, yəni “in” (sözönü+adverb)+verb, yəni “in” (sözönü+zərf+feil=isim modelləri əsasında yeni sözlər yaranır) Potensial imkanlarını tam mənada göstərən “in” artıq zərf kimi mürəkkəb sözlərin yaranmasında aktiv dərəcədə iştirak edir.

Teach-in-seminar-disput, yığıncaq, tələbə və müəllimlərin nümayişi.¹

Lie-in-nəqliyyatın hərəkətini dayandırmaq üçün kollektiv surətdə küçədə yatmaq²

¹ Longman Exams Dictionary. Pearson Education Limited, 2006, s. 1585.

² Oxford Advanced Learner's Dictionary. Oxford University Press, 2005, p. 886.

Laugh-in-bir kəsi (natiqi) müəşəkkil halda gülərək ələ salma¹
Students of Cambridge organized a laugh-in against a senator. Kembridge
Universitetinin tələbələri natiqi gülüşlə ələ aldılar/lağa qoydular.

“In” sözünün omonimliyindən bəhs edərkən qeyd etməliyik ki, “in” həmçinin məkan, hərəkətin necə baş verməsi, necə yerinə yetirilməsi çalarlığını ifadə etməklə yanaşı, zaman anlayışlarını da birləşmələrlə ifadə edə bilər. Hətta zamanı ifadə edərkən belə orada da müxtəlif semantik çalarlığı ifadə etməni biz koqnitiv dilçilik nöqtəyi-nəzərindən yanaşdıqda, asanlıqla görə bilərik.

He retired in October-O oktyabrda təqaudə çıxdı.

The hardest decision I ever made in my life - həyatım boyu

Rivers are flushing in spring time - Yazda çaylar dolu olur (daşır)

I'll be with you in a minute-Bir dəqiqədən sonra mən sənənlə olacam

Bu cümlələrdə *in* sözünü konkret zaman, müddət, hərəkətin son vaxtı kimi anlayışları ifadə edib. Əvvəlcədən bizdə olan fon bilikləri hesabına “in” sözünü digər sözlərlə birləşərək xəbər, informasiyanı ifadə edərkən koqni-siya, dərk etmə zamanı həmin sözlərin linqvistik semantikasından asılı olaraq bir halda müddəti (uzun), digər halda müəyyən müddətdən sonranı ifadə etməklə yanaşı, bir qədər əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, omonimlik təkcə məkan, zaman ifadə etməyib, həmçinin hətta zaman ifadə edərkən belə birləşmə yaratdığı sözlərə görə zamanı bildirərkən də omonimlik yaratmış olur.

İkinci fəslin ikinci yarım fəslində “in” sözünün çalarlıqları: məkan- yer, vəziyyət barədə bəhs olunur.

Koqnitiv linqvistika və koqnitiv semantika nöqtəyi-nəzərindən dildə istifadə edilən hər bir işarənin həm semantikasi, həm də funksiyası vardır. Hər hansı bir dil işarəsi hansısa funksiyanı yerinə yetirirsə, deməli onun semantikasi da vardır və bizə elə gəlir ki, olmalıdır.

Biz bu yarım fəsilə “in” sözünün daha çox məkan ifadə etməsindən söhbət açmağı nəzərdə tutmuşuq və eyni zamanda “at” sözünü və “on” sözünü də məkan ifadə edir, ona görə də hesab edirik ki, onlarla müqayisəni verməyimiz, tamamilə yerinə düşər.

İlk növbədə onu qeyd etməliyik ki, “in” sözünü bir çox hallarda məkan ifadə edəndə məfhumun içərisinə daha çox nüfuz etmək anlamını ifadə edir. Məsələn, vurğulamaq istərdik ki, ingilis dilli insanlar *love* sözü ilə bağlı konseptuallaşma yaradaraq emosional vəziyyəti ifadə etmək üçün *love in* birləşməsindən istifadə edərkən hər bir şəxs, heç bir vəchlə asanlıqla və yaxud könüllü şəkildə həmin hissədən xilas ola bilməz, eləcə də digər

¹ Oxford Advanced Learner's Dictionary. Oxford University Press, 2005, p. 858.

hallarda, bir qədər öncə qeyd etdiyimiz kimi “in” sözünü məfhumun daxilinə nüfuz edir və məkan bildirir.

She was in love with her

He fell in love with her

Suppose we are in some danger və s.

Bu qrupa biz predikativ söz birləşmələrini də əlavə edə bilərik.

Burada (vəziyyətə) şəraitə aid reaksiya heç də birbaşa ifadə olunmur, dolayısı yolla ifadə olunur və *to be* feili situasiyanın və reaksiyanın qavranılmasını, başa düşülməsini, emosional xarakteri isimlə birləşmə yaradan “in” sözünü vasitəsilə daha dəqiq göstərir. Belə halda feil heç də vəziyyətə aid reaksiyanı göstərmir, yalnız reaksiyanın xarakterini qeyd edir başqa sözlə reaksiya haqqında məlumat verir.

Nature takes sometimes a terrible delight in torturing her children
(*Maugham*)

You don't know what a world of trouble: take in trying to rival the ladies in their artistic simplicity

Birləşmələrdə işlədilməsindən bəhs edərkən qeyd etmək istərdik ki, in sözünü emosional semantikasına olan feillərlə işlədilərək nominativ səciyyə daşıya bilər, lakin birləşmə kimi emosionallıq ifadə edə bilməz. Belə feillərə *confide* və *believe* kimi sözləri aid etmək olar. Məsələn:

She confided in us her views on a theme vaguely occupying at the moment... all our minds.

You believed firmly in her mother's innocence (*Christie*)

Bu nümunələrdə bizim vurğuladığımız daxili (internal) münasibətlər deyəndə həm məzmun, həm də forma nəzərdə tutulduğu kimi, həmçinin mövcudluğun (təzahürün) forması və yaxud məzmunun həyata keçirilməsini (realizasiya) edilməsini nəzərdə tuturuq.

Dilçilik ədəbiyyatları ilə tanışlığımıza əsasən onu da qeyd edə bilərik ki, hər bir nitq aktı arxasında dayanan biliklər sistemi mürəkkəbdir, bu da danışıq zamanı istifadə olunur, yəni nitq söyləməində aktivləşir.

Koqnitiv fəaliyyət nəticəsində şəxsin dünya (aləm) haqqında bildiyi məlumatlar, fikirləşdiyi hadisələr özlüyündə mənalı sistem yaratmır. Əksinə insan dünyanı və özünü dərk etdikcə simvollarla necə istifadə etmək məsələsini, insan və cəmiyyəti öyrənən elmləri birləşdirərək yeni bir dilçilik sahəsini-koqnitiv dilçiliyi yaratdı.

Tamamilə təbii olaraq dilin başa düşülməsində onun insanla, onun ağılı ilə, bütün idrak prosesləri ilə bağlı perspektivlər açan yeni aspektlər koqnitiv dilçiliklə bağlıdır. Əslində bir qədər əvvəl vurğuladığımız kimi, bu müəyyən mənada dilçiliyin həddlərindən kənara çıxır. Koqnitiv dilçilik və

ənənəvi struktur-semantik dilçilik heç də elmi fikrin alternativ cərəyanları deyillər, onları tamamilə haqlı olaraq dilçilik reallığının müxtəlif tərəfləri adlandırmaq olar. Məhz bu nöqteyi-nəzərdən koqnitiv dilçiliyin mərkəzi problemi biliklər mübadiləsinin əsası kimi dil kommunikasiyası yaratmışdır. Əgər belə olmasaydı, bizim gətirdiyimiz cümlə nümunələrindəki birləşmələrdə semantik çalarlıqlar belə çox olmazdı və verilən informasiya düzgün başa düşülməzdi.

Koqnitiv semantika baxımından ifadələrin özündə belə semantik çalarlıq mövcuddur, yəni obyektlərin bir-biri arasında olan ən azı məsafə və münasibət baxımından onlar fərqlidir. Məsələn;

The man in back of the house

The opening in back of the house

The thread in the back of the dress ifadələrində hər bir obyekt yəni (*man, opening, thread*) başqa obyektin arxasındadır və ayrıdır. Ancaq həmin obyektlər sonrakı obyektlərin arxasında onlarla qonşudur və həmsərhəddir. Ancaq növbəti gətirəcəyimiz nümunələrdə isə birinci obyekt əvvəlki ifadələrdən fərqli olaraq, kontrastlıq təşkil edir və birinci obyektlə qonşu həmsərhəd ola bilər, olmaya da bilər.

The man in the back of the house

The opening in the back of the house

The thread in the back of the dress

Belə nümunələrin sayını artırmaq da olardı. Belə ifadələrdə olan təzad ondan ibarətdir ki, burada olan birinci obyektin ikincisi ilə heç bir əlaqəsi olmaya da bilər.

Məkan, yer ifadə edən sözləri isimlər və sifətlərdən fərqli olaraq iki və daha artıq əlaqə konsepti müəyyənləşdirir, dəqiqləşdirir və təyin edir.

Sözlərinin mənası (semantikas) ilk növbədə funksiya konsepti ilə müəyyənləşir, çünki əlaqə yaratdığı sözlərin xarakteristikasından, başqa sözlərlə birləşə bilmək qabiliyyətindən bir çox hallarda birbaşa asılıdır və burada kontekstin də rolu xüsusi qeyd olunmalıdır.

Üçüncü yarımfəsildə “*in*” və “*into*” sözlərinin semantik çalarlıqlarını təhlil etməyə çalışmışıq.

Məkan bildirən sözləri kiçik formativlər qrupunun üzvləri olduğundan onları müəyyənləşdirmək (dəqiqləşdirmək) çətinidir (yəni semantikasına görə). Məsələn ingilis dilli olmayanlar üçün “*in the street*”, “*on the street*”, “*at the street*”, “*into the street*” ifadələrini fərqləndirmək o qədər də asan deyildir. Maraqlı cəhət ondan ibarətdir ki, ingilis dilli insanlar sözlü ifadələrdən istifadə edərkən bütün növ sintaktik və semantik qaydaları qoruyur və səhv etmirlər, ingilis dilli olmayanlar isə tez-

tez yanlışlıqlara yol verir, çətinlik çəkirlər. Hesab edirik ki, bu, məhz koqnitivizm ilə birbaşa bağlıdır.

Təbii olaraq bizim fikrimiz heç də ingilis dilində olan hər hansı bir sözlüyü başqa bir dilin sözlüyü ilə müqayisə etmək deyil, sadəcə koqnitiv semantika və koqnitiv linqvistika əhatəsində “in” və “into” sözlülərini nəzəri və təcrübi cəhətdən kontekst daxilində tədqiq etməkdən ibarətdir.

Formal linqvistikanın baxışlarına görə hər bir sözün mənası iki komponentə bölünür, bunun birincisi lüğəvi komponentdir, digəri isə ensiklopedik komponentdir və bu nöqtəyi-nəzərdən məsələyə yanaşsaq, yalnız lüğəvi komponent leksik semantikanı ətraflı öyrənməyin təməlini qoyur.

Bunun əksinə olaraq, koqnitiv semantika ilə məşğul olanlar tipik olaraq mənaya ensiklopedik səviyyədən yanaşmanı qəbul edir. Koqnitiv semantika ilə məşğul olanlar bir tərəfdən “iç” (daxili) mənada fərqin olmasını rədd edir, digər tərəfdən isə sosial və mədəni mənə mövcudluğu ideyasını inkar edir. Öz növbəsində onlar semantik və pragmatik biliklər arasında fərq qoymur. Başqa bir cəhət ondan ibarətdir ki, ensiklopedik biliklər sistemləşdirilmiş şəbəkə kimi təşkil olunmuşdur.

Ensiklopedik mənə işlədilən kontekstdə meydana çıxır və ensiklopedik mənə kontekst faktoru ilə “seçilir”. Ensiklopedik bilik həmişə dinamikdir. Dilçilik ədəbiyyatlarında iki əsas ensiklopedik semantika nəzəriyyəsi yaxşı inkişaf etdirilmişdir. Bunlardan birincisi Çarlz Filmorun bir sıra əsərlərində (məsələn 1975, 1977, 1982, 1985; Fillmore 1992) freym semantikasında (frame semantics) öz əksini tapmışdır.

İkinci nəzəriyyə isə elmi fəaliyyət sahəsidir (domains). Bu nəzəriyyə Ronald Langaker (1987) tərəfindən inkişaf etdirilmişdir.

Ç.Filmorun fikrinə görə semantik freym təcrübənin sxemləşdirilməsidir və konseptual səviyyə ilə təqdim olunur və uzun müddət hafizədə qalır.

R.Langakerin nəzəriyyəsinə görə isə mənənin ensiklopedik olmasıdır və leksik konseptlər geniş bilik strukturlarından müstəqil başa düşülə bilər. Buna görə də R.Langaker bu biliyi strukturun mülki (malı) hesab edir.

Sadələdliqlərimizi ümumiləşdirərək, qeyd etdiyimiz sözlülərini müəyyən kontekst daxilində işlətməklə şərh etməyimiz, daha doğru olardı.

... *But afterwards you can discard when you do not believe in. There is plenty to do not believe in and plenty that you do believe in (E.Hemingway)*

.. *Lakin sən sonra inanmadıqlarından imtina edə bilərsən. Bir çox inanmadığın və inandığın şeylər mövcuddur.*

Cümlənin tərcüməsindən görüldüyü kimi burada sintaktik təkrar verilmiş mənəni qüvvətləndirmiş, lakin “in” sözlününün birbaşa tərcüməsi,

qarşılığı olmadığından koqnitiv semantika nöqteyi-nəzərindən biz onun konteyner kimi çıxış etdiyini görürük.

He looked very carefully around the withers of the dead horse and there was a quick hammering of firing from behind a boulder well down the slope and he heard the bullets from the submarine gun thud into the horse... (E.Hemingway)

O ölü atın yalının ətrafına diqqətlə baxdı və aşırımın aşağı hissəsindəki daş kəsiyinin arxasından bərk atışma səsləri gəldi və o pulemyot güllələrinin ata dəyməsindən yaranan kütlə səs eşitdi....

Dilçilik ədəbiyyatlarından bəllidir ki, “into” sözü X əsrdə “in” və “to” sözlülərinin birləşməsindən yaranmışdır.¹

Gətirdiyimiz cümlə nümunəsində “into” sözü sadəcə nəyə dəymək, toxunmaq kimi verilib. Lakin burada söhbət güllədən getdiyindən, məhz nüfuz etməkdən gedir və dilin vertikal layında koqnitiv semantika baxımından dəqiq fikir (hərəkət) ifadə etmişdir.

He spoke in French whil Andres did not understand and of which Gomes who had been a barter, knew a few words to his chauffeur telling him to get the car away from the door and into the shelter (E.Hemingway).

O fransızca öz sürücüsünə maşını qapının ağzından götürüb sığınacağa çəkməyi tapşırırdı. Andre onu başa düşmür, əvvəllər bərbər işləyən Qomez isə yalnız bir neçə söz bilirdi.

Nümunə gətirdiyimiz ifadələrdə işlədilmiş “in” və “into” sözlüləri yuxarıda qeyd etdiyimiz informasiyanı ötürənin nəzərdə tutduğu parametrlərə (konsept və kateqoriyalara) uyğun olaraq “spoke in French”-fransızca danışdı, into the shelter-sığınacağa çəkməyi kimi başa düşülür. Təbii olaraq, bu kontekstlərdə birbaşa fon bilikləri və yaxud ensiklopedik biliklərin mövcudluğuna görə eyni sözü fərqli koqnitiv semantikaya malik olur və dilin vertikal qatı, həmçinin ensiklopedik biliyin və mənanın dinamikliyini göstərir.

Dissertasiyanın *Nəticə* hissəsində tədqiqatdan əldə olunan nəticələr ümumiləşdirilir.

1. İlk növbədə onu qeyd etmək lazımdır ki, koqnitiv dilçiliyin müddəalarından çıxış etməklə “in” sözünün, ümumiyyətlə bir çox sözlülərinin mənalı leksik vahid kimi qəbul edilməsinin mümkünlüyünü üzə çıxara bildik.

Digər bir cəhət ondan ibarətdir ki, həmin sözünün müxtəlif fərqli mənalı bir məna ilə əlaqələndirilə bilər, başqa sözlə koqnitiv dilçilik

¹ Аксененко Б.Н. Предлоги английского языка. М.: Литературы на иностранных языках, 1956, с. 170.

terminləri ilə ifadə etsək, bir-birinə aid olan mənaların məntiqi-əlaqəli şəbəkəsində prototip mənənin mövcudluğu qəbul ediləndir.

2. Koqnitiv dilçilik sözlülərin semantik tədqiqində bir neçə metodoloji vasitələrdən istifadə üçün şərait yaradır və biz də həmin metodoloji vasitənin köməyi ilə “in” sözlünün səbəb-nəticə əlaqələri, imic-sxem, konseptual metafora və kateqoriya mənalarının semantik səbət modelləri vasitəsilə tədqiqat apararaq bir sıra ümumiləşdirmələr əldə edə bilmişik.

3. Təbii olaraq ənənəvi linqvistik yanaşma heç də bütün hallarda sözlülərin semantik quruluşunun sərhədlərini dəqiq müəyyənləşdirməyə imkan vermir, çünki ənənəvi linqvistik yanaşma zamanı sözlünün mənəsi ilə onun birləşmə yaratdığı sözlər arasındakı əlaqələri tam mənada üzə çıxarmaq mümkün olmurdu, lakin koqnitiv dilçilik və koqnitiv semantika baxımından yanaşdıqda onları üzə çıxarmaq asanlaşır.

4. Bundan başqa istər izahlı lüğətləri nəzərdən keçirdikdə, istərsə də qrammatika kitablarını təhlil etdikdə biz onu müşahidə etdik ki, onların izahı ya sözlülərinin, o cümlədən “in” sözlünün qabaqcadan gücünün azlığını (çatışmazlığını) göstərir və yaxud həmin sözlülərinin bizim variantda “in” sözlünün mənəsinin ümumiliyini kontekst daxilində birgə formada ifadə edir:

-“in” sözlü həm dinamik, həm də statik semantikaya malikdir,

-kontekstdən asılı olaraq “in” sözlü zaman ifadə edir,

-“in” sözlü məkan ifadə edir,

-“in” sözlü zərf kimi çıxış edir,

-“in” sözlü birləşdiyi sözlərin semantikasından asılı olaraq, müxtəlif semantik çalarlıq ifadə edir.

5. Qeyd olunduğu kimi “in” sözlü çoxmənəlidir, “in” sözlü həmçinin omonimdir, lakin omonimlik əksər halda koqnitiv dilçilikdə yanaşma ilə üzə çıxarılır, kontekst daxilində bunları müşahidə etmək o qədər çətin deyildir.

6. Sözlülərinin öyrənilməsində konseptual yanaşma daha vacibdir, çünki həmin konseptual yanaşma insanın şüurunda mövcuddur və sözlünün mənəsində aktivləşir. Obyektlər arasında olan əlaqələrin (verilməsi) ifadə olunması konsepti, həndəsi, topoloji və funksional səciyyə daşıyır. Funksional xüsusiyyət daha çox əhəmiyyətlidir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin aşağıdakı elmi məqalələri və elmi konfranslarda etdiyi məruzələrin materiallarında əks olunmuşdur.

1. Mətn qrammatikası və konseptlər / Ümummilli Lider Heydər Əliyevin sərəncamı ilə Ali məktəbimizə Universitet statusu verilməsinin 10 illiyinə həsr olunmuş Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri III Respublika elmi konfransının materialları. Bakı: ADU, 2010, s. 124-127
2. Концептуальная организация знаний в языке / Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri IV Respublika elmi konfransının materialları. Bakı: ADU, 2011, s. 88-89
3. “In” sözünün semantik çalarlıqları // Dil və ədəbiyyat jurnalı, Bakı: ADU, 2014 № 4, s. 128-133
4. “In” sözünün koqnitiv aspekti haqqında // Elmi xəbərlər. Bakı: ADU, 2014, № 4, s. 121-126
5. “In” sözünün omonimliyi haqqında // Azərbaycanca Xarici Dillər. Bakı: Mütərcim, 2015 № 1, s. 90-95
6. “In” sözünün funksiyası və mənası haqqında // Elmi xəbərlər. Bakı: ADU, 2015, № 2, s. 211-218
7. “In” sözü koqnitiv linqvistika tədqiqində / Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri. Respublika elmi-praktik konfransının materialları. Bakı: ADU, 2015, s. 199-202
8. Когнитивная лингвистика и прагматические аспекты перевода // Научное обозрение. Гуманитарные исследования. Педагогика, Психология, Филология. М., 2015, № 5, с. 112-115
9. Многозначности и омонимии слова “in” / XII международная научно-практическая конференция. Сборник научных трудов Современные концепции научных исследований. Ч. 6. М., 2015, с. 73-75
10. Synonymy and variance problems in cognitive linguistics (according to the materials of contact languages) / Materialy XI merinarodni vedecko-prakticka conference, 2015, Dil 16, Filologicke vedy, s. 18-21
11. К проблеме контекста и концепта в типологии языков / Materialy XI Niedznanadowej Naukowi-Praktycznej Konferencji. 07-15 czerwea 2015 roku, Przemysl Nauka i studia, 2015, vol. 10, p. 56-59
12. “In” sözü və koqnitiv linqvistika müddəaları / Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri. Respublika elmi-praktik konfransının materialları (05-06 may 2016-ci il), Bakı, 2016, s. 143-145
13. “In” sözünün bəzi funksiyaları haqqında / Koqnitiv və tətbiqi dilçiliyin aktual problemləri. ADU, Bakı, 20-21 oktyabr, 2016, s. 212-213

14. Dildə məkan münasibətlərinin yer ballaşmasında sözlərin rolu // Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. Bakı: BDU, 2017, 2 (102), s. 232-238

СЕМАНТИКА ПРЕДЛОГА “IN”:
КОГНИТИВНО-ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Резюме

Диссертация состоит из введения, двух глав, заключения и списка использованной научной литературы.

Во введении обосновывается актуальность темы и научная новизна работы, определяются объект и предмет, цели и задачи исследования, основные положения, вынесенные на защиту, а также даются информации о теоретическом и практическом значении диссертации, методах и структуре исследования.

Первая глава диссертации под названием «История исследования предлогов в лингвистике» состоит из трех подглав. В первой подглаве изучается проблема исследования предлогов в лингвистике. Во второй подглаве, озаглавленной как «Когнитивная лингвистика» изучаются основные принципы и методы исследования», рассматривается когнитивизм в лингвистике. Третья подглава охватывает проблему когнитивной лингвистики в препозициональной семантике. Это совершенно новый подход в изучении языка.

Во второй главе, представленной под названием «Когнитивные особенности предлога «*in*» в английском языке», также состоящей из трех подглав, излагаются когнитивный аспект предлога “*in*”, полусемантические свойства предлога “*in*”, омонимичность предлога “*in*” и его разные функции в контексте.

В заключении изложены основные выводы исследования.

SEMANTICS OF PREPOSITION “IN”:
COGNITIVE-LINGUISTIC ANALYSIS

Summary

The thesis consists of an Introduction, two chapters, conclusion and the list of used literature.

Introduction substantiates the urgency of investigation, determines the aim and its goals, theoretical and practical significance, its object and subject, the method of investigation in the research as well as provides brief information on the structure of the thesis.

The *first chapter* entitled “History of research of prepositions in linguistics” consists of three subchapters. In the first subchapter the problem of research of preposition in linguistics is studied. The second subchapter “Cognitive linguistics the basic principles and methods of analysis” deal with cognitivism in linguistics. The third subchapter – covers the problem of cognitive linguistic research in prepositional semantics. This approach is quite new in learning languages.

The *second chapter* titled “Semantic shade of colour of preposition “in” also consists of three subchapters representing cognitive aspect of preposition “in”, polysemantic features of preposition “in”, homonymous of preposition “in” and its different functions in context.

In the *conclusion* the main results obtained in the process of investigation are generalized briefly.

Çapa imzalanıb: 06.06.2017
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ЯЗЫКОВ

На правах рукописи

РЕЙХАН ГУДРАТ ГЫЗЫ РЗАЕВА

СЕМАНТИКА ПРЕДЛОГА “İN”:
КОГНИТИВНО ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

5708.01 – Германские языки

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии

Баку – 2017